

Попович І.С.

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЧІКУВАНЬ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Проблема оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у групах курсантів закритих навчальних закладів набула особливої актуальності в умовах демократичних перетворень, що відбуваються в Україні. Соціально-психологічні очікування випускників середніх навчальних закладів часто не співпадають з реаліями взаємин у групі курсантів, чітко регламентованих статутними вимогами. Це в свою чергу породжує напружені міжособистісні взаємини, додаткові конфлікти. Суспільство висуває нові вимоги до комунікативних вмінь правоохоронця, його толерантності, здатності до саморегуляції, які розвиваються, у тому числі, й через оптимізацію соціально-психологічних очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії.

Здійснивши теоретичне вивчення проблеми соціально-психологічних очікувань [1–6], [8–9], маємо підстави стверджувати, що соціально-психологічні очікування потребують детального дослідження в контексті самосвідомості особистості у взаємозв'язку з такими складовими: самооцінка, домагання, особистісна рефлексія, настановлення, ціннісні орієнтації. Не менш важливим є розгляд цього феномену в міжособистісній взаємодії малої навчальної групи, зокрема, у взаємозв'язку з такими феноменами: групові норми, соціальна рефлексія, соціальні настановлення, роль, статус. У той же час проблема оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань залишається майже не вивченою.

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у створенні та впровадженні комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань.

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі** соціально-психологічних очікувань, соціальних очікувань, самоочікувань, експектацій (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, П.П.Горностаї, Н.Й.Гуткіна, Г.Д.Долинський, Я.Л.Коломінський, С.П.Тищенко, Т.Шибутані).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань курсантів, виявленні характеру взаємозв'язку міжособистісної взаємодії із специфікою соціально-психологічних очікувань курсантів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дослідження соціально-психологічних очікувань, комплексна програма оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань можуть бути корисними в роботі психологів, кураторів груп, командно-офіцерського корпусу вищих навчальних закладах МВС України.

Соціально-психологічні очікування розглядаються нами, як складне психологічне утворення самосвідомості особистості, що регулює, координує, трансформує зовнішні та внутрішні впливи і взаємодію між «Я» та «не-Я» особистості. Ми визначили пріоритетними такі напрямки реалізації комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань: **саморегуляційний** – передбачає досконале оволодіння прийомами, засобами і методами свідомого, цілеспрямованого планування, побудови і перетворення суб'єктом власних дій у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами; **розвивальний** – передбачає тренування курсантів в умінні конструктивно взаємодіяти у спілкуванні і діяльності, створенні актуалізаційного характеру міжособистісної взаємодії, сприяє підвищенню рівня обізнаності і соціальної компетентності особистості курсанта; **корекційний** – передбачає виправлення та поліпшення неадекватної, завищеної або заниженої самооцінки, рівня домагань, відповідно і самоочікувань, котрі зумовлюють реактивні, неадекватні конативні прояви в міжособистісних патернах взаємодії; **алоцентричний** – передбачає формування стійкого гуманістичного характеру спрямованості

особистості і забезпечує можливість усвідомлювати себе як цінність у нерозривному зв'язку з усвідомленням цінності інших.

Впровадження комплексної програми здійснювалося на базі Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ. Курсанти 15, 25, 35 взводів склали експериментальну групу, а 13, 23, 33 взводів – контрольну групу дослідження. Заняття у контрольній групі проходили за традиційною системою підготовки. У експериментальній групі в процесі навчально-професійної та службової діяльності впроваджувалася комплексна програма, що передбачала оволодіння курсантами теоретичними знаннями про самосвідомість особистості та її складові, практичними вміннями та навичками конструктивної міжособистісної взаємодії, тренувальні, розвивальні та психокорекційні вправи.

Програма передбачала поєднання психотерапевтичних методів, прийомів та засобів, соціально-психологічний тренінг, психокорекційні впливи, загальною кількістю 68 годин аудиторних групових занять та 47 годин індивідуальних консультацій. Реалізація програми здійснювалася впродовж чотирьох місяців. Дослідженням охоплено три групи курсантів I – III курсів загальною кількістю 69 осіб. Вибір груп здійснювався випадково.

Таблиця 1

**Комплексна програма
оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань**

Тематика занять	Форми та методи
1. «Вступне заняття. Знайомство групи і експериментатора. Основні положення співпраці».	міні-лекція, фронтальна бесіда, групова дискусія
2. «Особистість. Свідомість та самосвідомість».	лекція
3. «Соціально-психологічні очікування як механізм самосвідомості особистості».	лекція
4. «Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи».	лекція
5. «Самооцінка – стрижневий компонент соціально-психологічних очікувань», «Декларація власної самооцінки».	міні-лекція, тренувальні вправи, корекційні вправи

6. «Рівень адекватності домагань особистості курсанта», «Який я в спілкуванні?»	міні-лекція, тести, корекційні вправи
7. «Самооцінка, домагання, самоаналіз, саморозвиток і самовиховання особистості».	міні-лекція, психокорекційні вправи
8. «Унікальність внутрішнього світу людини, Я-концепція, шість типів «Я». «Пізнаючи себе».	тренувальні вправи, реферативні доповіді
9. «Пізнай самого себе», «Чи маєте ви своє «Я»?	тестова методика, корекційні вправи
10. «Серед людей», «Самопрезентація або хто Я»?	тренувальні вправи
11. «Я-образ особистості курсанта», «Чи знаєш ти себе?», «Я очима групи».	міні-лекція, тестова методика
12. «Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України».	творча самостійна робота
13. «Соціально-психологічний портрет офіцера-правоохоронця».	мозковий штурм, захист результатів, дискусія
14. «Роздуми про самого себе».	індивідуальна робота
15. «Спрямованість особистості: на себе, на взаємодію, на завдання».	опитувальник, корекційні вправи
16. «Особливості міжособистісної взаємодії у малій групі», «Навички конструктивної міжособистісної взаємодії».	міні-лекція, соціально-психологічний тренінг
17. «Міжособистісне спілкування та його функції», «Навички конструктивного спілкування».	міні-лекція, соціально-психологічний тренінг
18. «Уміння слухати і розуміти інших».	групові вправи
19. «Невербальні компоненти в спілкуванні та міжособистісній взаємодії у групі курсантів».	міні-лекція, тренувальні вправи
20. «Типи конфліктів та способи їх розв'язання».	міні-лекція, тести, групові вправи
21. «Конфлікт – результат взаємодіючих осіб з неадекватними соціально-психологічними очікуваннями».	роз'яснення, приклади, тренувальні вправи
22. «Кодекс поведінки в конфліктній ситуації «дванадцять правил».	міні-лекція, дискусія, тренувальні вправи
23. «Шляхи поліпшення ефективності групової діяльності, підвищення згуртованості групи».	фокус-група, дискусія
24. «Очікуваний вибір. Приклади з навчально-професійної діяльності курсантів». – 4 год.	метод організації експерим. ситуацій
25. «Оцінка групою морально-вольових та професійних якостей курсанта».	дискусія, тренувальні вправи
26. «Навіщо я потрібен групі?»	тренінг
27. «Очікуваний вибір. Приклади із службової діяльності курсантів». – 4 год.	метод організації експерим. ситуацій
28. «Навіщо мені потрібна група?»	тренінг
29. «Чи вартий я бути командиром взводу?»	тренувальні вправи

30. «Який я насправді? Як мене сприймають оточуючі?»	тестова методика, дискусія
31. «Експертна оцінка успішності діяльності курсантів вищих військових навчальних закладів».	тестова методика, експертна оцінка
32. «Заключне заняття. Підведення підсумків. Відповіді на актуальні запитання».	фронтальна бесіда, дискусія

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань здійснювалася завдяки рефлексії, ідентифікації, ототожненню, самоаналізу, порівнянню суб'єкта з іншими суб'єктами навчально-професійної та службової діяльності. Розширення та поглиблення когнітивної складової, диференціація образу-Я сприяли змінам в ставленні до себе та до інших учасників міжособистісної взаємодії, що позначалося на діях, вчинках, поведінці курсантів. Розширення, поглиблення когнітивної складової, диференціація образу-Я здійснювалися завдяки самопізнанню та самотворенню особистості. Самопізнання як процес відбувався на двох рівнях. Перший рівень характерний тим, що мали місце форми порівняння, ототожнення, зіставлення курсантом самого себе з іншими курсантами, суб'єктами навчально-професійної та службової діяльності. Це забезпечувалося такими внутрішніми методами як самосприймання і самостереження. Другий – вищий рівень самопізнання – мав місце, коли курсант оперував готовими знаннями про себе і порівнював себе у межах системи «Я-Я», тобто із самим собою. Досягнення такого рівня самопізнання було можливим завдяки самоосмисленню і самоаналізу. Зважаючи на це, заняття комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань: «Самооцінка – стрижневий компонент соціально-психологічних очікувань», «Самооцінка, домагання, самоаналіз, саморозвиток і самовиховання особистості», «Унікальність внутрішнього світу людини, Я-концепція особистості, шість типів «Я»», «Пізнай самого себе», «Я-образ особистості курсанта», «Роздуми про самого себе» – спрямовані головним чином на поглиблення процесу самопізнання у курсантів, зокрема, на формування у них глибших і чіткіших уявлень про власний внутрішній світ (почуття, особистісні якості, риси характеру, здібності, актуальні та

потенційні можливості). Якісні зміни, що мають місце в результаті формувальних, психокорекційних, розвивальних впливів, сприяли усвідомленню курсантами своєї індивідуальності. Усвідомлення унікальності і неповторності свого «Я» створило підґрунття для адекватної самооцінки, адекватного рівня домагань і позитивного ставлення як до самого себе, так і до інших учасників взаємодії.

У методиці «Пізнай самого себе» ми прагнули закріпити у курсантів твердження, що самого себе знати потрібно набагато краще, досконаліше, ніж інших учасників міжособистісної взаємодії. Пізнання самого себе – це процес глибоко особистісний. Виходячи із цього, були створені сприятливі умови формування цікавості до психологічних станів особистості, потягів, інтересів, бажань. Розуміння себе, свого внутрішнього світу, вміння приборкати свої потяги, спокуси – це складна робота, яка вимагає свідомого прагнення особистості курсанта самореалізувати себе в професійному плані як офіцера-правоохоронця, а в особистісному, як громадянина – будівничого своєї країни.

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань також реалізовувалась через самоаналіз курсантами власних результатів діяльності, виконання завдання, виокремлення своїх позитивних і негативних якостей. Особливу увагу експериментатором було приділено курсантам з низьким рівнем сформованості соціально-психологічних очікувань, вони частіше аналізували свої вчинки, поведінкові патерни. Самоаналіз давав можливість розібратися в самооцінці, своїх домаганнях, знайти пояснення своєї поведінки в окремих ситуаціях міжособистісної взаємодії, та поведінки значущих осіб.

Формування адекватного рівня самооцінки, рівня домагань, адекватних самоочікувань як важливих критеріїв соціально-психологічних очікувань здійснюється завдяки процесу самопізнання, самоаналізу. Зміни у когнітивній складовій спонукали зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбувалося завдяки рефлексії. Кількісні і якісні зміни емоційно-ціннісної

складової, а саме зміни в оцінці та ставленні курсантів, спонукають зміни в їхніх висловлюваннях, поведінці, тобто в конативній складовій. Рефлексія як аналіз власної діяльності, своїх вчинків та якостей, які в ній проявляються, «обслуговує» становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регуляторні системи.

Розробляючи комплексну програму оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань, ми враховували, що необхідною умовою сформованості середнього та високого рівнів соціально-психологічних очікувань у курсантів є здатність адекватно оцінювати інших, прогнозувати оцінку інших стосовно себе, узгоджувати власну моральну активність з їхніми очікуваннями. У курсанта з неадекватною самооцінкою та домаганнями, в міру усвідомлення ролі та місця інших курсантів у своєму житті, має місце формування ціннісного ставлення до інших, що забезпечує подолання як егоцентричних, так і тривожних, замкнених тенденцій у спілкуванні та міжособистісній взаємодії; відбувається підсилення значення конструктивної активності, рефлексії та емпатії. У той же час контакти, стосунки, взаємини з оточуючими – професорсько-викладацьким складом, командно-офіцерським корпусом, однолітками, курсантами інших груп, є важливим чинником формування, розвитку і апробації власних соціально-психологічних очікувань. З огляду на це, значна увага у роботі з курсантами приділялася аналізу їх взаємин з оточуючими, поглибленню розуміння ролі значущих інших у своєму житті, усвідомленню свого місця серед них, підвищенню їхньої соціальної компетенції. Про це свідчать такі заняття комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань: «Серед людей», «Спрямованість особистості: на себе, на взаємодію, на завдання», «Навички конструктивної міжособистісної взаємодії», «Навички конструктивного спілкування», «Позитивні і негативні прояви міжособистісної взаємодії у групі курсантів». «Шляхи поліпшення ефективності групової діяльності, підвищення згуртованості групи», «Який я насправді? Як мене сприймають оточуючі?».

Одним із пріоритетних завдань, завдяки якому здійснювалася оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань, було створення суб'єкт-суб'єктних стосунків між курсантами і, особливо, між курсантами та командно-офіцерським корпусом. У значної частини начальників курсів простежувалося ставлення до курсантів як до об'єктів навчально-професійної та службової діяльності. Для перетворення курсанта на суб'єкта навчально-професійної та службової діяльності, здатного узгоджувати своє «Я» з очікуваннями значущих інших, недостатньо лише його активності. Наші зусилля були спрямовані на формування вміння налагоджувати гармонійні взаємини, зберігаючи баланс індивідуальних та групових орієнтацій, на оволодіння навичками конструктивної взаємодії, спілкування, на шляхи розв'язання конфліктних ситуацій.

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань здійснювалася через підвищення компетентності курсанта в спілкуванні, що розширювало його дійові можливості, змінювало взаємини з оточуючими. Курсант, оволодіваючи можливістю спрямовувати дії інших учасників взаємодії, впливає на оточуюче середовище. Всі ці зміни в поведінці курсанта, в його міжособистісній взаємодії спонукають до змін в його самосвідомості, котрі в свою чергу змінюють поведінку і його внутрішнє ставлення до інших учасників взаємодії.

Особливої уваги потребували досліджувані з низьким та надміру низьким рівнями домагань та неадекватною самооцінкою, що і було основною причиною низького рівня сформованості у цих курсантів соціально-психологічних очікувань. Провідними напрямками роботи з цими досліджуваними виступали: психокорекція – спрямована на усунення деструктивних проявів психіки, а саме: неадекватного рівня домагань та самооцінки, несформованість об'єктивних критеріїв оцінки власної поведінки, які є наслідком негативного впливу соціальних і особистісних чинників; розвиток недостатньо сформованих рефлексивних, оцінних складових самосвідомості, які значно сповільнюють особистісне зростання

курсанта загалом і соціально-психологічних очікувань як механізму самосвідомості особистості зокрема; формування навичок самоаналізу, самовиховання, саморегуляції своїми психічними станами, почуттями, діяльністю.

Курсанти, у яких було виявлено високий рівень сформованості соціально-психологічних очікувань, не залишилися поза увагою. Основна мета формувальних та розвивальних впливів полягала у закріпленні здобутків особистісного розвитку та подальшого поглиблення, розширення та удосконалення кількісних та якісних показників критеріїв високого рівня сформованості соціально-психологічних очікувань цих курсантів.

Ефективність комплексної програми оцінювалась на основі контрольного зрізу, за допомогою якого з'ясовувались якісні та кількісні зміни, що відбулися у самосвідомості курсанта, а також у сфері його міжособистісних взаємин з однокурсниками та офіцерами.

Порівнюємо рівні сформованості соціально-психологічних очікувань до і після впровадження комплексної програми (табл.2).

Таблиця 2

Рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів

Рівень соціально-психологічних очікувань	Експериментальна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	7,1	31,9
середній	78,6	63,8
низький	14,3	4,3
Рівень соціально-психологічних очікувань	Контрольна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	16,4	17,8
середній	72,6	68,5
низький	11,0	13,7

Аналіз представлених у табл.2 даних показує, що 24,8% досліджуваних експериментальної групи піднялися на високий рівень сформованості соціально-психологічних очікувань. Це засвідчує, що проведена нами робота, яка спрямована на оптимізацію розвитку очікувань в міжособистісній

взаємодії у групі курсантів, виявилась досить результативною. У контрольній групі покращення кількісних та якісних показників рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань було незначним.

За допомогою Т-критерія Ф.Вілкоксона ми переконалися, що значущість зрушень в експериментальній групі є суттєвою ($p \leq 0,05$), що засвідчує ефективність формувального впливу, а зміни, що відбулися у контрольній групі, є незначними ($p \geq 0,05$).

Порівняння коефіцієнта якості знань досліджуваних експериментальної та контрольної груп дало можливість визначити міру ефективності показників навчально-професійної та службової діяльності у контексті оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань (табл.3).

Таблиця 3

Показники коефіцієнта якості знань курсантів експериментальної та контрольної груп

Коефіцієнт якості знань	Експериментальна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	37,1	42,0
середній	45,7	47,8
низький	17,2	10,2
Коефіцієнт якості знань	Контрольна група	
	до експерименту	після експерименту
	%	%
високий	43,8	43,8
середній	43,8	46,6
низький	12,4	9,6

У всіх групах курсантів, що увійшли до експериментальної вибірки, відбулися позитивні зміни коефіцієнта якості знань. За допомогою *t*-критерія Стьюдента визначено, що у курсантських взводах другого та третього років навчання, що входили до експериментальної групи, мали місце суттєві позитивні зміни ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$), а у взводі курсантів першого року навчання – зміни позитивні, але незначні ($p \geq 0,05$). Таким чином, впровадження комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань суттєво покращило змістові характеристики міжособистісної

взаємодії у групі, стабілізувало соціально-психологічний клімат групи, підвищило ефективність навчально-професійної та службової діяльності курсантів, забезпечило формування високого рівня саморегуляції поведінки курсанта та створило сприятливі умови для становлення особистості офіцера-правоохоронця [7].

Здійснивши оптимізацію розвитку соціально-психологічних очікувань, можемо зробити наступні **висновки**:

1. На базі теоретико-методологічного аналізу літератури та експериментальних результатів дослідження нами була розроблена та апробована комплексна програма оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії групи і виокремлені такі основні її аспекти: теоретико-методологічний, формувальний, розвивальний та психокорекційний.

2. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань сприяє покращенню ставлення курсантів до навчально-професійної та службової діяльності, підвищує показники коефіцієнта якості знань, а також рівня соціальної компетентності та розсудливості. Впровадження комплексної програми суттєво покращило змістові характеристики міжособистісної взаємодії, стабілізувало соціально-психологічний клімат групи, підвищило показники навчально-професійної і службової діяльності, сприяло формуванню високого рівня саморегуляції поведінки особистості курсанта.

3. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань є важливим складником у системі підготовки спеціалістів-правоохоронців. Отримані знання, навички конструктивної міжособистісної взаємодії, вміння планувати, прогнозувати перебіг подій, поєднувати толерантність і вимогливе ставлення до учасника взаємодії, узгоджувати власні дії з діями інших членів, зокрема оперативної, слідчої групи – позитивно впливають на рівень сформованості саморегуляції, підвищують психологічну готовність молодого фахівця, сприяють стабілізації соціально-психологічного клімату на майбутніх робочих місцях. Від узгоджених дій членів оперативної, слідчої

групи, районних відділів міліції залежить не тільки результат виконання завдань, розкриття злочинів, а й, в екстремальних, складних умовах, – життя кожного правоохоронця.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: / НИИ психол УССР. – М., 1990. – 77с.
3. Горностай П.П. Соціалізація, як формування життєвих ролей особистості // Соціалізація особистості як проблема національної освіти. – Ніжин, 1994. – Ч.2. – С.19–22.
4. Гуткина Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / НДИ общ. и пед. психол. – М., 1983. – 24с.
5. Долинский Г.Д. Исследование социально-психологических особенностей ролевых ожиданий /на примере деятельности руководителя школы/: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / ЛГУ. – Л., 1974. – 22с.
6. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Общие и возрастные особенности: Учеб. пособ. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.: табл. – Библиогр. с.: 393–428.
7. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії у групах курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Автореф. дис... канд. психол. наук / Ін-т соціальної та політичної психології АПН України. – К., 2008. – 16с.
8. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія: Респ. наук.-метод. зб.– К.: Рад. школа, 1976.–В.15.–С 108–115.
9. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.